

ZSENGE TERMÉS

XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia

Eger, 2007. október 28–30.

Summáját írom, no, nem Eger várának, de a XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiának, amit az idén Egerben rendezett meg a Honismereti Szövetség és a házigazda szerepét betöltő Heves Megyei Honismereti Egyesület. Az ország minden részéből és Erdélyből érkező mintegy ötven diákot gazdag programmal várta az egri Forrás Gyermek és Ifjúsági Központ és az Egri Vármúzeum. Nem véletlen persze a város kiválasztása, hiszen ebben az évben az Akadémia témájaként történelmünk tanult, a várakat választották a diákok. Kegyes volt az időjárás is, és az őszi verőfényben a legszebb arcát mutatta a város. Sétára csábították az ideérkezőt az apró utcák, a rejteket adó belső udvarok, de erre nem volt most sok időnk, mert a résztvevő diákok közül több mint harmincan jelentkeztek korreferátummal előadásra.

Az első nap délutánján, az Akadémia megnyitóján *Habis László*, Eger Megyei Jogú Város polgármestere köszöntötte a résztvevőket e nagy hagyományokkal és sok érdekességgel rendelkező városban. Elményekkel teli, sikeres tanácskozást kívánt, és reményét fejezte ki, hogy újabb ismeretekkel, tapasztalatokkal gazdagodva térnek vissza otthonaikba, s más alkalommal is visszatérnek majd ide.

A délutáni programot *Fabulya Lászlóné*, a Békés Megyei Karácsony János Honismereti Egyesület titkára, az első Ifjúsági Honismereti Akadémia szervezője vezette. Elsőként *dr. Csorba Csaba* főiskolai tanárt, a magyar várak jó ismerőjét kérte fel a nyitó előadás megtartására, aki előadásában összefoglaló képet festett a magyarországi várak szerepéről, jelentőségéről, kialakulásuk, virágkoruk és romlásuk idejéről, melyekről megállapította, hogy azok nemcsak történelmünk tanúi, hanem annak alakítói is voltak. Ezután elkezdődött a diák-korreferátumok sora.

A miskolci Zrínyi Gimnázium három tanulójának, – *Rózsa Katalin, Palencsák Viktória és Szilágyi Ildikó* – előadása nyitotta a sort *Diósgyőr várának* jól válogatott képanyaggal illusztrált bemutatásával. Ezután a sárlósi Tancsics Gimnáziumból *Rohály Vanda és Szabó Éva* következett az egyik legépebben megmaradt várunk, a *sárlósi vár* különböző korszakainak történetével. Az első napot a *gyulai várról* készült korreferátumával *Nagy Balázs és Proh Róbert* zárta.

Még ezen az estén érdekes „túraprogram” várta a hallgatóságot. Az egykori érseki pincét kerestük fel, melynek nemcsak a látványa, de a méretei is lenyűgözők voltak. A három kilométer hosszan húzódó pincerendszer a Hatvani-kaputól a Rác-kapuig húzódik a város alatt. A török idők után, 1688-ban visszatérő Fenessy György püspök új palotáját a domboldalból kivájt tufaköből építtette, ezáltal jött létre az egymásra merőleges pinceágakkal kialakított pincerendszer. Itt tárolták a papi tizedként befolyt – évenként mintegy 10-13 millió liternyi – bort Gyöngyöستől Munkácsig, Kassától Nagyváradig.

A második nap délelőttjén az egri Vármúzeumban vártak bennünket, ahol *Somfai Tihorné, Elvira néni*, a Heves megyei Honismereti Egyesület elnökének köszöntője után *Féress Gábor* régész mesélt a hallgatóságnak igen érdekesen és szemléletesen az egri vár korai történetéről, majd *Fodor László* régész vette át a stafétabotot és kísért végig bennünket a vár külső, feltárt és épített emlékei között.

A délután ismét a korreferátumoké volt, amikor kilenc várról „regéltek” az előadók. Először *Filotás Dániel* a Somogy megyei *Törökkoppány váráról* beszélt, melyet nem máshonnan, mint Fekete István: A koppányi aga testamentuma regényéből ismerhetünk. Szemléletesen beszélt a végvári katonák életéről, s a ma is ott élő elmagyarosodott törökök leszármazottairól. *Mikolai Marcell Fehérkő váráról* beszélt igen szemléletesen, melyet egy háromdimenziós virtuális utazással zárta az előadást. *Vidus Tibor*, – aki előadását saját fotóival illusztrálta – *két kicsi menedékvár Somogyban* című előadása azért volt

rendhagyó a sok híres vár között, mert részben két elfelejtet várról, Kási és Börc váráról szolt, ami Nyim község mellett található, másrészt ezekkel a várakkal nem igen foglalkoznak a kutatók, hisz csak a lakosság számára szolgáltak menedékkül, folyamatosan nem voltak lakhatók. Ezután *Farkas Csaba* tartott kiselőadást teljesen szabadon, felnőtt előadókat megszégyenítő biztossággal *Esztergom várának* középkori történetéről. Őt *Csendes Krisztina* és *Bisztrán Beáta* követte két, ma már Szerbiában található vár történetével *Szendrő és Galambóc váráról*, *Cseke Balázs Szeged várának*, *Sós Anita* a *gyulai vár* történetével keltett érdeklődést a hallgatóságban. A korreferátumok második részében *Keckés József a reformáció váru a szabadság őrvárosa* címmel tartott rendhagyó „várismertetést” a debreceni Nagytemplomról, majd *Mezei Mihály* a *bihari várkapitányokról* – Baji András és Csukát Péter várkapitányokról, illetve Nagy András hajdúgenerálisról – előadott élvezetes bemutatója tartotta ébren a már negyedik órája türelmesen hallgató közönséget. A délután végén *Szabó Eszter*, az egyik legszebb fekvésű magyar vár, a *stunegi vár két évszázadának* szépen szerkesztett történetével keltette fel a figyelmet. Végül *Gábor Diánától* a *szász-jenesi leányvárhoz* és szülőfalujához, Jegenyéhez *fűződő mondák, legendák* gyűjteményével örvendeztetett meg bennünket, majd *Deritei Gábor az almási vár* bemutatásával zárta a második nap korreferátumainak sorát. Az este már a vigasságé volt, mert a táncházba mentünk. Jól esett a délutáni észmozgató után a lábunkat is megmozgatni kiesít.

A hétfő délelőtti ismét a váraké volt. Autóbusszal kerestük fel az Egertől nem messze található kishánai vár szépen restaurált romjait, ahol dr. *Csiffary Gergely* levéltáros mutatta be a vár történetét, illetve tartott előadást a vár uraként és az Egri esíllagokból ismert Móré László családjának történetét.

Aztán visszamentünk a városba, hogy folytassuk a korreferátumok sorát. Rendhagyó és kedves hangulatot keltő előadással indult a délután. *Csomor Renáta és Duróczy Tímea* Óriáscsiga Esztergomban címmel az *esztergomi Babus-házról* meséltek hangulatos történeteket, emlékezve nagy köllönkre, akinek jövőre ünnepeljük 125. születésnapját. E kedves kitéró után *Krkos Borbála* a *tatai várról* készült munkájával nyitotta a várakról szóló korreferátumok sorát, majd *Fekete Iláikó* beszélt az elpusztult aicsúti Hábsburg-kastélyról. Ezután a esíkszeredai Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium tanuló következtek. *Bodor Zsuzsánna és Jánó Hlókó* a *gyimesbukki Rákóczi vár* történetéről és hozzá fűződő legendákról beszéltek, felidézve távoli tajak hangulatát. A sort *Mihály András* a *tövétei Almos-váráról* és *Székelty Mózes udvarházáról* írt munkája folytatta, aki szülőfalujában gyűjtött, eredeti forrásokat használt fel dolgozatában, majd *Saitoc Gizellu* a *gyergyószentmiklósi Bothváru történetéről* előadott dolgozata zárta. *Veszprémből* két leány, *Kovács Dulma* a *veszprémi várkúl feltárásáról* és *Gazsó Irén* a *veszprémi várban található Dubniczay-ház* törtérelről beszéltek igen szemléletesen. Végül *György László és Szalai Becca Pápa és Somló váráról* tartottak ismertetőt.

Este ismét izgalmas és érdekes program várt bennünket a várban. Szalainé Krály Júlia, a Vármúzeum irodalomtörténésze mesélt az egri remetéről, Gárdonyi Gézáról, az Egerben töltött éveiről. Kézbe foghattuk híres titkos naplóját, megismerkedhettünk a rejtélyes betűk megfejtésének történetével, sőt magunk is megpróbáltunk szövegeket megfejteni a kapott kulcs segítségével. Ezután még izgalmasabb események részesei lehettünk, mert a közben leszállt este és az októberi ködbe burkolódzó vár kazamatáiba tettünk látogatást. Először az első, tágas, kivilágított terem kiállítását tekintettük meg, megnéztük Bornemissza Gergely tüzet köpködő kerekét és kipróbáltuk egy ágyú elsítését. Aztán fákllyákat gyűjtve egymásután beléptünk a szűk, sötét, nyirkos kazamatafolyosókba. Ha falat robbantó törökkel nem is, néhány denevérral azért találkozunk, riogatva bennünket, hogy sötét és csendes birodalmukba merészkedtünk. Sétánk végén megállunk Gárdonyi sírjánál, elhelyeztük az Ifjúsági Akadémia koszorúját és a halványan lobogó fákllyák fényénél elénekeltük a Himnuszt és Gárdonyi kedves nótáját, a Daru madár fenn az égen kezdetű dalt.

Az utolsó nap délelőttjére is maradt még néhány korreferátum. Nemes zárása volt a kiválasztott témának *Biró Szilviának* a *Luxemburgi Zsigmond-korabeli vártípusok* összefoglaló előadása, valamint a *Kéri Anita* és *Horváth Barbaru* közelmúhat idéző előadása egy rábaközi község és az utolsó magyar királyi családról és IV. Károly kapcsolatáról készült munkája.

A XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia zárásaként Bartha Éva titkár összegezte a négy nap eseményeit. Megköszönte valamennyi résztvevőnek, hogy jelenlétével megtisztelte a rendezvényt és külön megköszönte a korreferátumok készítőinek lelkiismeretes felkészülését, figyelmzett magatartását, az egymás iránti figyelmét, érdeklődését.

A titkárszozony megköszönte a vendéglátók, a közreműködők és a láthatatlan segítők körültreintő, figyelmes és fáradságos munkáját, a Forrás Gyermekek- és Ifjúsági Központ igazgató asszonyának,

Mészárosné Pusztai Évának és munkatársainak, valamint a Heves Megyei Honismereti egyesület elnök asszonyának, Somfai Tibornénak áldozatos közreműködését.

Végül bejelentette, hogy a Honismereti Szövetség a következő Ifjúsági Akadémiát a Baranya Honismereti Egyesület meghívására és közreműködésével Pécsen rendezi meg a reneszánsz jegyében, megidézve Mátyás király korát.

Halminé Bartó Anna

A siklői vár története a török hódítás végéig

Siklós vára a Villányi-hegység és a Dráva-menti-síkság találkozásánál helyezkedik el fontos közlekedési útvonalak mentén. Nevét először a XIII. századi oklevelekben említik. Ezekben a Siklóson történekről, illetve Siklóshoz kötődő személyekről olvashatunk, ami azt jelenti, hogy a település ennél korábban keletkezett. Azonban alapítására vonatkozó dokumentummal nem rendelkezünk.

Siklós, mint családi birtok

A legkorábbi említések változatos írásképi formában rögzítették a település nevét, a *Soclous*, *Suklous* írásmód a leggyakoribb. A név „családnévként” szerepel, ami egy nagyobb rokonsági körön (nemzettség) belül egy kisebb csoport (ág) megkülönböztetésére szolgál. A Siklői család a Kán nemzettség egyik ágát alkotta.¹

A Siklősiak Kán nemzettséghez tartozására egy 1336-ban keletkezett oklevél utal.² A Siklősiakat azonban, mint baranyai nemesi családot már egy 1251-es oklevélben említik, ami annak bizonyosságát küszölte, hogy a Siklősiak megosztottak az addig közösen birtokolt dél-baranyai birtokon.³

Hogy mikortól is létezik Siklós, sajnos nem tudható pontosan. Hogy Siklóson vár áll, arról egy 1294. november 30-i keltezésű oklevélből szerezhetünk tudomást.⁴ A pécsi káptalan intézkedett Siklősi Gyula ispán és Kemény mester harsányi birtokos hatalmaskodása ügyében. A torzsalkodásokba bekapcsolódtak szervcenseik, várnagyaik és jobbágyaik is. Gyula ispán castellanusát Omoinnak hívták. Az oklevélben Siklós várát nem említették, de a vár biztosan létezett, mert nélküle aligha lett volna szüksége Gyula ispánnak várnagyra.

Tehát Siklós vára 1294-ben már állt, feltehetőleg Miklós fia Gyula építtette. A vár építését történe-szek 1251 és 1294 közé teszik és valószínűleg az 1270-es években kezdődött meg.⁵ Ekkor a Harsányi hegyen már állt Harsány vára, amit a siklősi birtok határára emeltek, ezért Siklós földesura, hogy birtokait és jobbágyait védje a szomszédos földbirtokok hatalmaskodásától, várat építtetett.⁶

A Siklősiak téglalap alakú várat építettek, amelynek végein egy-egy torony állt. A mai bejárathoz közel eső torony kaputoronyként szolgált. Innen belépve a vár és a várfal közötti falszoroson át lehetett bejutni a vár udvarába. Az épület emeletén lovagterem létezéséről tanúskodnak a falban lévő térlefedő falfödém gerendafeszkei és a tölcesérbélletes ablakok nyomai. Alatta lehetett a földszint, amit három középpillér és lőréses ablakok jeleznek.⁷

A baranyai köznemesség vízálykodásának a Kőszegi család megjelenése vetett véget. 1315-ben Kőszegi Henrik fia János megostromolta Siklóst, de Beremendi Miklós fia István megvédte a várat. Bár a Siklősi család Károly Róbert oldalán állt, Siklősi Péter mégsem került az országos méltóságok közé.

¹ *Karácsony János*: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig I–II. Bp. 1900–1901. 280–288. old.

² *Kristó Gyula*: Laszlo Kan i Transzilvánija. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 134. 1980. 10. old.

³ *Karácsony János*: Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig. Szeged 1988. 58. old.

⁴ *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a XIII–XIV. századi Magyarországon. Értekezések a történelmi tudományok köréből 82. Bp. 1977. 187–188. old.

⁵ Uo.: 187. old.

⁶ *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon Bp. 1979.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 330. old.

⁷ *Czeglédy I.*: Siklós. Vár. TKM 96. Bp. 1996. 1–2. old.

ugyanis 1325-ben szembekerült Garai Andrással, az uralkodó egyik fő támogatójával. Ezután a Siklói család egyre inkább elszegényedett és Siklói Péter ükunokájától Zsigmond király 1387-ben hűtlenség címén elkobozta a várat és két hívének, Kakas Lászlónak és Pásztói Jánosnak adta.

Siklós a Garaiak birtokában

Siklóst 1395-ben cserével a Garaiak szereztek meg. Amikor Bebek nádor 1401-ben fogságba ejtette Zsigmondot, ifjabb Garai Miklós, fiát túsul adva, az uralkodót siklói várába vitette.⁸ Majd közreműködött a barók és Zsigmond közötti megegyezésben, s még ugyanebben az évben mindketten feleségül vettek egy-egy Cillei-lányt. Zsigmond király 1402-ben nádori címmel jutalmazta Garai Miklóst, aki haláláig (1433) töltötte be e méltóságot.

Nádorként nagy vagyon állt rendelkezésére, amiből a várat gótikus várkastéllyá építtette át.⁹ Az épületet új, külső fallal vették körül, de nem csak a belső falrendszert erősítették meg, hanem a várdombot is fallal vették körül. Az udvart U-alakban beépítették és a kastély udvar felőli részén faragott, gótikus oszlopokkal alátámasztott körtölyöső futott végig. Ekkor építették azt a gótikus zárterkélyt, amely a későbbi átépítések során megsemmisült, de előkerült darabjaiból rekonstruálták, így ma újra megcsodálható. Ebből az időszakból a legépebb állapotban az egyhajós gótikus kápolna maradt meg, melynek szentélye függönyíves ablakokkal záródik, mennyezete pedig hálóboltozatos. A bejáratú oldalon csúcsíves karzat található. A bejárat felett helyezkedik el a Garaiak címere. A kápolna falát freskók díszítik, ezek közül ma is láthatók a Szenvedő Krisztust, Isten Bárányát, valamint Szent Lászlót és Toulouse-i Lajost ábrázoló freskók.

Az átépített várat 1441-ben hiába ostromolta Hunyadi János és Újlaki Miklós, elfoglalni nem tudták.¹⁰

Garai Jób 1481-es halála után a siklói várat Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak adományozta, aki 1494-ben eladta azt egyik familiárisának, Bajnai Both Andrásnak.¹¹ Tőle 1507-ben Perényi Imre nádor foglalta el.¹²

Siklós a Perényiek idején

Az ostrom után a Perényiek jelentős átépítést hajtottak végre.¹³ A külső várfalat megbontották, a korábbi bejáratot beépítették, így a várat már a településen keresztül lehetett megközelíteni. A jobb védhetőség érdekében a belső szűk falszorosok feltöltésével ügyteraszokat alakítottak ki. A kápolna mögött, valamint a külső fal déli sarka előtt ötszögletű bástyákat emeltek. A lakóteret reneszánsz stílusban építették át, erről a Perényi-címeres kandalló mellett kőfaragványok is tanúskodnak. A reneszánsz építkezéseknek mára már csak nyomai találhatók a várkápolnában és a déli palotaszárny emeletén. A legjelentősebb munkálatok 1509 és 1511 között folytak, amikor az uralkodó távollétében Perényi Imre nádor irányította az országot.¹⁴

1526 után a siklói vár védelmét megerősítették, hogy védjék az ismétlődő török hadjáratok során. Ennek ellenére a vár 1543-ban török kézre került.

Siklós a török korban

A város életéről a török korban kevés forrásmunka áll rendelkezésre, ezek is a XVII. század második felében keletkeztek. A török Evlia Cselebi leírásán kívül Esterházy Pál említi meg a várost Mars Hungaricusában. 1664-ben a Zrínyi-féle hadjárat idején járt itt.¹⁵

⁸ *Johannes de Thurocz*: Cronica Hungarorum I. 215–217.; Textus ed. Galántai-Kristó II /12., Commentarii ed. Mátyusz-Kristó. Bp. 1988.

⁹ *Czeglédy I.*: i. m. 3–6. old.

¹⁰ *Johannes de Thurocz*: i. m. I. 239. old.

¹¹ *Kubinyi András*: Opponensi vélemény G. Sándor Márta: Reneszánsz Baranyában című kandidátusi értekezéséről. Művészettörténeti értesítő 1981. 68. old.

¹² Uo.

¹³ *Czeglédy I.*: i. m. 6–8. old.

¹⁴ *Kubinyi A.*: i. m. 69. old.

¹⁵ *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Bp. 1989. 146. old.

A török kori Siklóst legrezsúlyosabban Evlia Cselebi tudósításából ismerjük, aki személyesen járt a városban. Az ő leírására kell hagyatkoznunk, mivel Siklóson nem volt rendszeres régészeti feltárás, sem a középkori város, sem a palánk területén. Milyennek látta Evlia Cselebi a siklósi várat? „Egy tágas síkságnak egészen az ég csücskéig felnyúló magas vára ez, melynél a belső vár magas csücskéig menve háromszoros erős kőfal van. A régi időben e vár a királyoknak saját palotájú volt.”¹⁶ A tulajdonképpeni várost alsó várnak nevezi és a következőket írja róla: „Összesen tizenhét erős, magas tornya van, melyeknek magas csücskét deszka fedi; mikor Szihrab Mohamed pasa kanizsai váli volt, akkor fedette be a tornyokat deszkával. Erős bástyák ezek. Az egyes tornyok között száz-száz lépés van. E számítás szerint az alsó várnak kerülete ezerhatszáz lépés. E vár körül csupa mély és széles sziklaárok van, ... Keleti oldalon egy kapuja van. A kapun kívül fahíd van, melyet csigákon minden éjjel felvontatnak.”¹⁷

A falak korabeli állapotát Joseph de Haüy császári hadmérnök 1688-ban készült helyszínrajza ábrázolja.¹⁸ Ez alapján tudható, hogy a törökök nem változtattak a városfalak középkori állapotán, csupán újjáépítették az ostromban elpusztult részeket. Haüy helyszínrajza a városfalon tíz félkörös bástyatornyot jelöl. Kaputornya négyszög alaprajzú. Ezt hasonlóan ábrázolja Giacomo de Rossi metszete is.¹⁹ Ezt a kaput a XIX. század során lebontották. A török időkben erre haladt a palánkra vezető út. A várost és a palánk területét széles vízesárok vette körül, kivéve a moosaras területeket.

A palánk az Evlia Cselebi által „külső városnak” nevezett városrész volt, amely a városhoz a keleti oldalon csatlakozott és palánkfal övezte. Leírása így hangzik: „Ez is árokkal és sorompófallal körülvett palánka erődítmény, azonban nagyon erős tömésfala van, itt-ott tornyai vannak, bástyái csak töméses sövénykerítések. Néhány helyen löresek vannak... Három kapuja van. Egyik a délkeletre nyíló Eszéki kapu, a másik az északra nyíló Pécsi kapu, a harmadik a nyugatra nyíló Szigetvári kapu.”²⁰

Haüy helyszínrajza sajnos csak a palánk egy részét ábrázolja, így nem ismerjük teljes kiterjedését. Annyi azonban bizonyos, hogy nem fogta teljesen körbe a várost, mivel a nádas-moosaras területeken nem építettek palánkot.

A törökök az elfoglalt városokban a templomokat átalakították dzsámikká. Siklóson Evlia Cselebi leírása szerint a belső várban lévő gótikus várkapornát alakították át dzsámivá, illetve az egykori Ágostonosok templomát, amely jelenleg a város plébániatemploma.²¹ A későbbi feltárások során egyik helyen sem kerültek elő a dzsámivá alakításra utaló török emlékek. Haüy helyszínrajza pedig azt mutatja, hogy a hódítók sem a várkapornát, sem a plébániatemplom gótikus alaprajzán nem változtattak.

A várat a töröktől 1686. október 28-án nyolcnapi ostrom után foglalta vissza Bádeni Lajos örgróf seregére. Az újabb átépítés már a XVIII. század elején történt és Aeneas Caprara császári tábornok nevéhez fűződik.

Rohály Vanda-Szabó Éva

A lövétei Álmos-vár és Székely Mózes udvarháza

Nehéz dolog várakat bemutatni, mesélni róluk úgy, hogy szinte semmi kézzelfogható nem áll rendelkezésre az illető várról, hiszen azt már régen megsemmisítette a történelem forgószela. Mégis bele-vágok ebbe a nagy feladatba, és ráadásul nem egy, hanem egyszerre két fába vágom fejszémemet, hiszen – amint az a címből is kitűnik – két régi épületről is szó lesz. Feltehetően valaki a kérdést, hogy miért írok mindkettőről, amikor egyet is elég volna bemutatni. Ez azért van így, mert én lövéteiként minél többet

¹⁶ Evlia Cselebi török világlátó magyarországi utazásai 1660–1664. Bp. 1985. 536. old.

¹⁷ Uo. 536–537. old.

¹⁸ Joseph de Haüy. Siklóst ábrázoló helyszínrajz 1688. Eredetije: Karlsruhe. Generallandesarchiv. VIII/23.

¹⁹ Gerő László: Hódoltságkori kutatások Baranyában. JPM évkönyve XVII–XVIII. (1972–1973). Pécs 1975. 236. old. 168. kép

²⁰ Evlia Cselebi i. m. 537. old.

²¹ Evlia Cselebi i. m. 536–537. old.

szeretnek közölni Lövete szépségeiből. Ezért először választottam az Álmos-várat, amely fontos történelmi emlék. A Székely Mózés-küriát azért vettem bele dolgozatomba – habár ez nem vár, csupán udvarház –, mert Székely Mózés fontos személyiség volt Lövete számára, és sok hiedelem és legenda maradt fenn a nép ajkán róla, amelyeket ma is ismernek a faluban.

Lövete és környéke

Lövete Székelyföld szívében található nagyközség, szinte teljes egészében magyar lakta település. A régi Udvarhelyszékhez tartozott, felúton fekszik Székelyudvarhely és Csíkszereda között a Kis-Homoród völgyében. Lövete határa egészen a Hargitáig nyúlik, és számos erdő és havasi legelő veszi körül, melyeket a Kis-Homoród, a Vargyas, Kiruly és az Aranyos-patak víze szabdalnak fel, magas dombokat és mély völgyeket alkotva.

Lövete székely település, lakosai szinte kivétel nélkül katolikus vallásúak. A Lövete név pontos eredetét nem ismerjük, a szájhagyomány a következőképpen magyarázza: „*Falamikor régös-régön az emberek fent a hegyekön laktak. Hét faluban, szerte-széjjel. Lázfalu, akkor Gábosháza... Lövétébe es vót egy; ott né Lövete patakába. Kápolna es vót ott. Gyermökkoromba édesanyám mutatta es a helyit. Úgy egy mator formálag egy darabocska fal még láiszott. A fene tudja mindegyik falunak a nevét. Lövete helyin mocsaras, nádas tó vót. Sok vadréce volt benne. Egyszer két vadász elment vadászni. Egyik meglátott egy vadrécét és meglátte. A másik megkérdezte: Lóvét te? Erről nevezték el Lövétének ezt a völgyet. Később a Vöröstoronyát az Ott völgyéi átvágatták. Tatár foglyokkal vágatták át. A sok víz lefolyt innen es, s az embörök teköltöztek a hegyekről. Ide a völgybe, ahol a mai Lövete van.*”¹ Ezt a mondát még ma is nagyon sokan ismerik Lövétén, és az öregebbek rendszerint elmesélik a gyermekeknek, fiataloknak, így tudtam én is lejegyezni igazi, élő lövéteti tájszólásban.

A falu keletkezéséről még egy népmonda tanúskodik, amely leírja, hogyan alakult ki a falu mai helyzete számos kisebb falu egyesülésével: „*Künn a Lázon, most úgy hívják, hogy Lázfalu dombja, ott volt egy falu. S osztán volt, jött egy nagy betegség, kolera vagy mi a fene. Úgy mondták, Szekerekkel hordták a holtakat Sópástyára a temetőbe. Minden szekér halottnak kondították meg csak a harangot, hogy ne ijesszék a népet. Akik osztán megmaradtak, beköltöztek a Nagyvíz mellé. Mert a betegséget a hívány lázi ivóvízre tartották. Lázfaluba kápolna es vót. Kerek kápolna. Még a helyit most es meg tudnám mutatni. A nagy halátozás miatt hívják az egész lázi odakünni Pokolláznak.*”² Ez a monda összekapcsolódik az előzővel, és azt aényt örökíti meg, hogy Lövete több faluból állt össze, és egy kolerajárvány következtében költöztek be a völgybe, a Homoród vize mellé megalkotva Lövete községet. A község nevének első írásos említése az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben még nem tisztázott. Az 1332-ből való, közvetlen Marosvásárhely után szereplő „Item Georgius sacerdos de Lueche solvit III. antiquos banales” bejegyzés Dávid László szerint Lövétével nem azonosítható. Orbán Balázs azt feltételezi, hogy az 1333-as évi tizedjegyzékben bejegyzett *Szentlőrinc* plébánia mögött („Item Lucas sacerdos de Sancto Laurentio solvit II. banales antiquos.”) egy – a mostani település elődjeként számontartott – elpusztult falu rejlik, mely a helyi hagyomány szerint Lövete-patak völgyében volt.³

A falunak egyetlen római-katolikus temploma van, mivel itt szinte mindenki katolikus vallású, ezért mondja Orbán Balázs: „*Lövete a katholicizmus végső bástyája, mert ezen atól már unitarius világ következik.*”⁴ A templom 1776-ban épült barokk stílusban, de a régi középkori templomból megmaradt gótikus stílusú keresztelőkút és egy pillér alakú szenteltvíztartó még most is megcsodálható a templomban. A régi, gótikus kápolna Sópástyán volt, de sajnos, semmi nem maradt belőle az említett tárgyakon kívül. A templomtoronyban három harang és egy *halátszengettyű* található. A templomot a Boldogságos Szűz születésére szentelték, a nép Kisboldogasszonynak nevezi.

A legjobban talán Haáz Ferenc Rezső szavaival lehetne röviden jellemezni Lövétét: „*Udvarhelyszéken, a Hargita délnyugati szélén, a Homoród vize két partján fekszik Lövete község. Székely vonatkozásban nagy falu. 3600 székely lakja. Jellegre merőben élit a többi székely falutól. Tipikusan hegyi jellegű. Keskeny utcák, emeletes kőházak. Oly szűk itt a Homoród völgye, hogy egyetlen háznak sem telt*

¹ Györgylőrincz, Imréné Mag Anna. *Mihály János* saját gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. szám, 12. old.

² Mihály Domokos (Szöcs). *Mihály János* saját gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. szám, 12. old.

³ *Mihály János*: Lövete középkori emlékei. Megjelent a lövéteti falutalálkozó alkalmából Székelyudvarhelyen 1996. 3. old.

⁴ *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása, 1868 I. k. 84. old.

kerire. A falu főtucáján folyik a Homoród malomárka, az utóbbi a község ősrégi három malma kedvéért, még pedig egymással párhuzamosan, körülbélül másfél méternyi szintkülönbséggel. A falu népe az ősihe- csudálatosan ragaszkodik. Az egész Székelyföldön talán ők őrizték meg legtisztábban viseletükben is az ősit.”⁵

Álmos vára

„Fétőrával Lövéten alól a havast elhagyó s Almásnál lapályosabb vidékre kiérő Homoród két magas hegy szűk nyílata közti ront át. A baloldali (Almás feletti) kopár hegyet Szármány-nak, a jobb oldali büszke ormot Várhegynek nevezik.”⁶ Ezekkel a szavakkal irányítja Orbán Balázs figyelmünket a Várhegyre A Székelyföld leírása című művében. A Várhegy Lövéte területének nyugati határát jelenti, 810 méterre emelkedik a tengerszint fölé. „E hegyről, mint a két Homoród közének legmagasabb csucsáról, nagyszerű kilátás nyílik. Körülte szépen fekvő faluk; nyugatról H. Keményfalva és Abásfalva; keletről Lövéte; délről Almás, és tovább a két Homoród völgye festőileg sorozott, egymást sűrűn követő faluival le az egyesült két folyó Oltha szakadásáig, és az Oltvölgy a nagyszerű fogarasi havusok háttérével; a Zöld Riz felett pedig a Barcza bérczóriásai pillannak át; jobbról a kénosi Veresmart, a büszke bogyói csucs, oldalából kikacsintgató faltujával, közhöl a telekfalvi kőlyukak kopár hegyéle. Jobbról pedig a közel lévő almási barlang nagyszerű szikla kapuja, hátul a Lának erdőkoszoruzott, sok helyen füstölgő tere feletti a büszke Hargita, a szép tájcsoporthoz ez összefüzdődő panorámának nagyszerű középpontja.” – írja Orbán Balázs.⁷ A Várhegy tetejére feljutni fáradságos, hiszen észak és dél felől is nagyon meredek a domboldal. Nyugati irányban – a várhegy egyfajta meghosszabbításaként – hegygerinc található. A hegy déli és délkeleti oldalát ma is fenyőerdő borítja.

„Ezen önállólag feltornyosodó hegy ormán a hagyomány szerint egy vár állott, még akkor, midőn a tereket s alantibb hegyeket víz borította.” – olvashatjuk Orbán Balázs szövegét.⁸ Tehát a Várhegyen valamikor egy földvár állott, amelynek emlékét nagyon jól megőrizte a népi emlékezet, hiszen a Várhegyet mind a mai napig Várnyakának hívják, és talán senki sem tudja, hogy tényleg volt ott egy vár, pedig kézzel fogható bizonyítékaik vannak. Orbán Balázs a vár építését Álmos fejedelemnek tulajdonítja, állapotáról a következőképpen számol be: „Hogy itt ugyancsak volt valami várerősség, annak csalhatatlan jelei vannak. Ilyen egy három öl átmérőjű, s még most is két öl mélységű kúthely, mely válogatott lapos kőekkel volt kirakva, s hol kardvasat s más régi fegyvereket találtak.”⁹ A vár alaprajzát 1895-ben Téglás Gábor közli vaskori várnak tartva, megállapítja, hogy védelme részben hármassánc, részben talán palánkerősítés volt. „A vár a két Homoród-mellék metszvéra lehetett – írja Téglás – s éjszakra a Hargitán fel a Görgényi hegyekig, délre a Rika vonulat, keletre a két Küküllő közén hullámzó vidéket egészen a Firtosig jól áttekinthetjük. Kiténő megfigyelő állomást szolgálhatott abban az őskorban, a mikor a természeti viszonyok ilyenét előnyivel is beérhették egy kis módosítással a hadakozó felek.”¹⁰ Ásatást utóbb Solymossy Endre tanár végzett Ugron János alispán megbízásából¹¹ a vár területén, de a felszínre került leletek sorsáról nem tudunk.

Az 1970-es években a vár területén Ferenczi Géza és Ferenczi István végeztek régészeti, helyrajzi megfigyeléseket, de módszeres, korszerű kutatás a helyszínen ekkor sem történt. Rövid beszámolójukat román nyelven a kolozsvári Acta Musei Napocensis 1979. évfolyamának 422–423. lapján közölték. A földvár valamely történelmi korba való besorolására – kézzelfogható bizonyítékok hiányában – ők sem vállalkoztak.

1990-ben Mihály János, lövétei történelem szakos tanár, a Várhegyen járva, bronzkori eszerp- edény-töredékeket talált, majd egy évre rá az úgynevezett „belső vár”¹² északi oldalán újabb bronzkori (Wietenberg-kultúra) és vaskori leletek kerültek elő. Ezek alapján megállapíthatnánk a vár korát is, de

⁵ Mihály János: Lövéte néprajzából

⁶ Orbán Balázs: i. m. 85. old.

⁷ Orbán Balázs: ugyanott

⁸ Orbán Balázs: ugyanott

⁹ Orbán Balázs: ugyanott

¹⁰ Dr. Téglás Gábor: Dák várak Udvarhely megye keleti és éjszaki hegyvidékén. Erdélyi Múzeum 1895. VI. füzet 313. old.

¹¹ Dr. Téglás Gábor: i. m. 314. old.

¹² A hármassánc vonalán levő területet nevezték így.

ezt szakemberek még nem támasztották alá, így csak feltételezés az is, hogy a vár a bronzkori vagy kora vaskori (Hallstatt) korban épülhetett. Téglás Gábor szerint a vár területén három, kövekkel körülhatárolt sírhalom volt¹³, ezek ma már nem látszanak. A várfalak eltűntek, de a hegy tetejét nagy halom kő és épületrom borítja. A régi sáncokból is kivehető még néhány, főleg a Várhegy délnyugati oldalán.

A hagyomány szerint Álmos várát még a honfoglalás idején építtette Álmos fejedelem, sőt arról is szól a történet, hogy miután Álmos megöregedett, ide húzódott vissza, itt élte utolsó éveit, és itt is temették el.

Egy monda is kapcsolódik a Várhegyhez, amit így mondott el egy idős lövétei ember: „*Várhegyen volt egy vár, abba óriások laktak. Eccer az óriás leányka kinézött a várból, és látta, hogy valami mozog a mezőn. Egy embőr volt, szántott az ökrökkel. Lement hezsa, markába vette, s vitte fel az édesapjához, hogy ne, mit kapott. Ez miféle bogár? Azt mondta az édesapja: Vidd vissza leányom ezöket a bogarakat, ahonnan elhoztad, me' mü azok után élünk.*”¹⁴

Szekely Mózes udvarháza

Szekely Mózes fontos szerepet töltött be Lövete életében, hiszen egy hosszú évtizedig a falu ura volt, ami sok változást jelentett az itt élők számára, és azóta is számos monda kering róla a nép körében.

Szekely Mózes kb. 1553-ban született Székelyudvarhelyen sókereskedő családban. Apját Jánosnak hívták, szekely löfőember volt. Mózes heves vérmérsékletű ember volt, így nagyon illett neki a katonáskodás, amit Báthory István szolgálatában kezdett. Már ifjúkorában nevet szerzett magának vitézségével, a harcokban mutatott bátorságával. 1576-ban elkísérte Báthoryt Lengyelországba, ahol harcolt az oroszok ellen is. Vitézsége jutalmául Báthory „szentelt vitézzé” avatta, címerét is a maga vitézségével érdemelte ki „István királytól” (címerképe: két ágaskodó oroszlán tart első lábával egy kivont kardot, míg felül két csillag, valamint két-két – növekvő és fogyó – hold látható). Lengyelországi tetteit Báthory Zsigmond 1583. június 10-én Lövétén 10, Siménfalván 6, összesen 16 nemesi részjószággal és azok tartozékaival jutalmazta meg.¹⁵ Később, 1591-ben, megkapta Báthory Zsigmondtól Lövétén a kincstár kezén lévő összes birtokot, tartozékaikkal együtt – ideértve a vashámort is.¹⁶ E birtokok és a házassága (benősült a híres-neves homoródszentpáli Kornis családba) tettek lehetővé fölemelkedését és befolyását. Szekely Mózes ezután már „Erdély nagyságossal” közé számíttatott. Hamarosan Udvarhelyszék kapitányává és királybírójává is kinevezték. Gyakran fordult meg a fejedelmi udvarban és részt vett minden hadi vállalkozásban a következő bő egy évtizeden át. Szekely Mózes minden csatában kitűnt vitézségével és hátorságával, és nemegyszer a halállal is szembenézett. A fejedelmektől ezért újabb hírtokokat kapott. Rövid ideig Mihály vajda oldalán is harcolt, aki nagyon megkedvelte és a legjobb vitézének tartotta.

Szekely Mózes rövid ideig bár, Erdély egyetlen szekely fejedelme volt. Végső vágya az volt, hogy felszabadítsa Erdélyt a Habsburg uralom alól, és önálló fejedelemséget hozzon létre. Ezért Temesvárról török segítséggel indult el, a nemesek nagy része a pártjára állt, és kiküldötték fejedelemmek. Gyulafehérvárt csapatai 1603. május 9-én, tizennyolc napos ostrom után vették be, s e naptól kezdte használni hivatalosan a fejedelem címet. Azonban nem viselhette sokáig, mert a Rudolf császár által feligazgatott Radu vajda és Giorgio Basta generális hadai Brassónál 1603. július 17-én megverték a seregét, és maga a fejedelem is elesett a csatában.

A Szekely Mózes-féle udvarház, a múlt századi leírások szerint, Lövete község közepén, a Kis-Homoród jobb partja fölé emelkedő sziklás talajú magaslaton épült. „*A falu derekán (jobb parton) egy kiszékelő előfok van – írja Orbán Balázs –, melyet Udvarhelynek hívnak, hol nemrég még jelentékeny rommaradványok voltak. Itt állott a hagyomány szerint Szekely Mózes udvarháza.*”¹⁷

Sándor István ezeket jegyezte fel róla: „*(...) a fejedelem Szekely Mózes udvarházhelyéhez sieténk, mely különben is utunkba esék. Ez a falu alsó felében s a Homoród közelében egy olyan kies kősziklás különálló dombnak szép térs tetején vagyon, hogy nem csak Szekely Mózes, de akármely más józslésű tehetős ember is, midőn módja lett volna henne, az egész faluban bizonyosan ezt választotta volna a*

¹³ Dr. Téglás Gábor: i. m. 313. old.

¹⁴ id. Mihály János lejegyezte Mihály János, történelem szakos tanár

¹⁵ Szekely Oklevéltár IV. Bp. – Kolozsvár 1895. 86–88. old.

¹⁶ Történelmi Tár Új f. II. Bp. 1901. 443–444. old.

¹⁷ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. 1868, I. k. 84. old.

templom helyen kívül, mely hasonló szép teres hegyveskén van, magának lakhelyül. Itt volt, azt mondják, az ő nagyszerű és pompás ugyan, de mégis külön kőháza és egyéb gazdasági épületei. Ma annak romjai, hihető, azért nem látszanak, mert Székely Mózes és családja elemésztevel ide telepedett lakos mostani nagy deszkás faházat éppen annak romjaira építvén, eltakarította, vagy elfedte azt.¹⁸

Az udvarház építéstörténetére vonatkozó közvetlen írásos adatokkal nem rendelkezünk. Az udvarház meglétére utaló első hiteles adatot az 1600. január 24-én kelt oklevél tartalmazza,¹⁹ melyben Mihály vajda, mint tanácsosát és hadi főkapitányát, Székely Mózeset „az addig birt javaiban megerősíti, részint pedig újakkal adományozza” meg. Az oklevél Székely Mózes számos birtokát felsorolja, köztük a siménfalvi, lövétei, nagykedei udvarházakat is a részjóságokkal együtt.

Székely Mózes halála után más és más nemesi családok (Kornis, Huszár, Rédei, Ugron) birtokolnak Lövétén, köztük fia, ifj. Székely Mózes is, kinek 1634–1636-ban, hűtlenség vádja alatt, 12 falura kiterjedő birtokát I. Rákóczi György udvari hívének adományozta. A lövétei fejedelmi birtokot 1635. augusztus 31-én, étékfogójára, brenhidai Huszár Mátyásra, Marosszék főkirálybírójára iratta. 1654. április 30-án, II. Rákóczi György az ábránfalvi Ugron Jánosnak, Istvánnak és Mihálynak adományozta. A birtok további tulajdonosairól nincs adatunk.

Az udvarház, sajnos, már rég nem látható, de a népi emlékezet számos hiedelmet őrzött meg. A tavábbiakban idéztek néhányat ezek közül, amelyeket még ma is élő idős emberek meséltek el. *„Fűt az biza” az ezerhatszáz esztendőbbe* ’lehetően itt a királybírói család. Ahogy apósoméktól hallottam én régen. Hogy idebent itt volt a kastély. Ahol Gál Jánosék laktak, a főúrnál. Még a kőfalak nemrég látszóttak, csak most, hogy építkeztek, úgy bontották le Gál Innréek. Apósomtól sokszor hallottam, hogy a főúrtól ki Sényehegyéig mind a Székely Mózes birtoka volt. Ő nagygazda volt. Elment a háborúba, s akkor az asszony idehaza maradt. Erősen rosszféle asszony volt. Az emberekkel szántatott, faekével szántatott. Mert ő meg akarta kóstolni az emberen szántott kenyeret. Csak épp annyit kegyelmezett nekik, kifelé nem házatta az ekét, csak befelé. Osztán a háborúba iratta, írta a férjének, hogy »No édes uram, mindenféle kívánságom teljesül, még az is, hogy emberen szántott kenyeret egyek.« De nem volt szerencséje hozzá, mert jöttek a tatárok. A tatárok osztán éjjel az ágyából felriasztották az asszonykát, s elkergették ki, itt nálunk úgy mondjuk most, hogy Csúfhegyeköze. Ott akkor szaladt ki azon mezőitáb. Eleget kiabált segítségért, de senki sem segített. A hegyen bossikabokrok voltak és akadt bele a szoknyájá. Szaladt ahogy tudott, s a tatárok mentek utána. Az asszony kiabálta vissza: »Hinda-linda veres szoknya, jaj de csúnya ez a hegy!« Ebből maradt vissza az, hogy Csúfhegyeköze. A háború után eltárvereztek az egész Udvarkeretet. A felesége meghalt, a királybíró valahova odamaradt, s eltárvereztek az udvarhelyi urak. Itt volt egy nagyapánk, szóval már dédnagyvapja a férjének. Az vette volt meg az Udvarkeretöt. Az öreg Kála András volt az a vénember, aki megvette. Megmondták, hogy mennyi pénzt kérnek érte, s elvitte Udvarhelyrég, egy tarisznya pénzt, de azt mondták, nekik aranypénzbe kell. Az osztán kért két héti szabadságot, hogy hát ő tudja a pénzt beváltatni. Hogy hol s mint járt, nem tudom, de beváltatta a pénzt aranypénzbe, s így lett az Udvarkert Kála-birtok. Egy véka aranypénzért.”²⁰

Van még egy nagyon szép monda, ami ehhez hasonlít, de más a mondanivalója: „Székely Mózesnek nagy birtoka vót, ott ne, oda le az Udvarkeretbe, ahol most az iskola van. A felesége, azt mondják, egy gonosz asszony vót. Háborús idők vótak akkor. Béfogatta a jobbágyait az eke elé s úgy szántatott velök. Szántás közben az egyik jobbágy vissza-visszanézött, s megint vissza. Az asszony nem tudta mire vélni. Egyszer osztán megkérdezte:

– Mondd meg neköm, az Isten szerelmire, mit nézöl annyit hátra?

Én azt, hogy az eke taliga kerekének hat fala van, s mind a hatra elfordul.

Ezzel azt akarta mondani, hogy a szerencse kereke forgandó, s ami ma rajtok történik, az holnap az asszonyon is megtörténhet. Fordult es egyet olyat... Az ura, Székely Mózes a háborúba valahol elmaradt, s a tatárok az asszonyt elkergették.”²¹

A harmadik monda talán a legizgalmasabb, igazi rejtély: *„Azt mondták apósomék, hogy az Udvarkeretbe valahol elásva, csak nem tudták ők sem, hol. Három méter mélyre van Székely Mózes kincse heásva. A háború előtt az asszony elásatta, hogy hát nehogy elvigyék a tatárok. Én osztán mikor idejöt-*

¹⁸ Mihály János: Lövéte középkori emlékei. Székelyudvarhely 1996. 20. old.

¹⁹ Történelmi Tár Új f. II. Bp. 1901. 443–444. old.

²⁰ András Lajosné Lázár Rozália. Mihály János gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. sz. 12. old.

²¹ Györgylőrincz Imréné Mag Anna. Ugyanott

tem férjhez, nem tudtam, hogy hát... én erről nem hallottam addig. Akkor beszélt apósom... Egy hajnalba' ki kellett szaladjak, s akkor láttam, megpillant az Udvarkertben valami. Úgy egy méternyi formálag olyan setétkek láng lobogott fel. Mikor másnap mondtam apósomnak, akkor ő azt mondta, mér' nem mondtam meg, me' Székely Mózes kincse oda van elásva, de még idáig pontosan nem tudták, hogy hol van. Ha akkor mondtam volna, ő éjjel kiment volna s megjegyezte volna... Ez a láng megjelenik április... áprilisi hónapba', de minden hetedik évben egyszer jelenik meg... Szent György napja körül. Én osztán azután itt az Udvarkertbe' kapálgattam sokat, mert én már ötven éves asszony vagyok itt, de pénzfélit nem kaptunk soha. Az úgy el van ásva, a Székely Mózes kincse, hogy az soha többé elé nem kerül."²²

Vezető tanár: Mirk László

Mihály András

Lövetei székely népviselet (Orbán Balázs: A Székelyföld leírásából)

²² András Lajosné Lázár Rozália. Ugyanott